

УДК 347.457(477)

*А.С. Славко, студентка 4-го курсу юридичного факультету
ДВНЗ “Українська академія банківської справи Національного банку України”*

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВЛАСНОСТІ НА ГРОШОВІ КОШТИ, РОЗМІЩЕНІ НА ПОТОЧНИХ ТА ДЕПОЗИТНИХ РАХУНКАХ У КОМЕРЦІЙНИХ БАНКАХ

У статті на основі аналізу вітчизняного та зарубіжного законодавства та правозастосовної практики розглянуто основні критерії розмежування понять “поточний рахунок” та “депозитний рахунок”. Особливу увагу приділено питанням права власності на кошти, внесені клієнтом на депозитні та поточні рахунки.

Ключові слова: банківські операції, депозитні рахунки, поточні рахунки, право власності на грошові кошти

Постановка проблеми. Фінансово-банківська криза, що охопила в тому числі й Україну, зумовила неабиякий інтерес суспільства до банківської сфери і, зокрема, до депозитних операцій. Відносини з приводу повернення банківських депозитів стали предметом багатьох судових розглядів. У такому контексті особливої актуальності набуває проблематика визначення правового режиму використання коштів, що перебувають на поточних та депозитних рахунках. Так, якщо щодо видачі коштів, що перебували на депозитних рахунках, було встановлено мораторій НБУ, то операції щодо розпорядження коштами, які перебувають на поточних рахунках, практично не обмежувались. Тому, в першу чергу, заслуговує на увагу питання розмежування понять депозиту (вкладу) та поточного рахунку саме в аспекті права власності на грошові кошти. Другою частиною цієї проблеми є питання щодо права власності на кошти, внесені на банківські (депозитні та поточні рахунки), адже саме тим, в чій власності вони перебувають, визначається вид обов'язку банку щодо видачі вкладу. Виходячи з цього, формулюються і позовні вимоги – такі, що вимагають виконання обов'язку, чи такі, що пов'язані з витребуванням речі у володільця власником. Саме тому наведена проблематика має не лише теоретичне, а і практичне значення і потребує детального дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виділення раніше недосліджених частин проблеми. Особлива природа грошових коштів як речей, що виступають основним об'єктом банківських правовідносин, досліджувалася Є.А. Сухановим, М.І. Брагінським, К.І. Скловським та іншими вченими. Так, Є.А. Суханов та М.І. Брагінський приділили значну увагу об'єктам цивільних прав та правовідносин (і серед них – грошам). К.І. Скловський, зокрема, торкався як проблем тріади правомочностей власника, так і особливостей грошових коштів як речей – об'єктів права власності. Питання щодо визначення понять депозитного та поточного рахунків розглядали в своїх працях Н.Г. Александрова, М.І. Савлук, Л.В. Тищенко та інші дослідники. Однак у вітчизняних науці та законодавстві не напрацьовано чітких критеріїв розмежування поточного та депозитного рахунків. Також невирішеною лишається проблема права власності на кошти, внесені на депозитні та поточні рахунки клієнтами, визначення того, чи належать грошові кошти клієнту банку чи самому банку, чи є різниця між правовим статусом грошових коштів на поточному та депозитному рахунку.

Виходячи з викладеного, **метою** цієї статті є з'ясування основних відмінностей між поняттями депозиту та банківського рахунку за допомогою аналізу положень як вітчизняного, так і зарубіжного банківського законодавства; визначення суб'єкта права власності на кошти, передані клієнтом на депозитний та поточний рахунок, з огляду на положення договорів, що їх опосередковують; виявлення розбіжностей між статусом грошових коштів, переданих клієнтом на поточний та депозитний рахунки.

Виклад основного матеріалу. В Україні зміст права власності традиційно розглядають як сукупність трьох правомочностей: право володіння, право користування, право розпорядження (так звана тріада правомочностей власника). Так, відповідно до ст. 317 ЦКУ власнику належать права володіння, користування та розпорядження своїм майном.

Право володіння – право фактичного, фізичного та господарського панування особи над річчю, воно полягає у можливості особи безпосередньо тримати належну їй річ у себе.

Право користування – право вилучення з речі її корисних властивостей, привласнення плодів та прибутків, що приносяться річчю.

Право розпорядження – право власника визначити юридичну долю майна – встановити різні конкретні правовідносини з третіми особами з приводу майна, що йому належить, припинити чи обмежити своє право власності.

При цьому науковці зазначають, що право власності може існувати лише на річ (будь-який матеріальний об'єкт, що не є особою). Гроші як об'єкт права власності мають ряд особливостей. Так, законодавство України не дає загального визначення поняття “гроші”. Ст. 192 ЦКУ визначає, що законним платіжним засобом, обов'язковим до приймання за номінальною вартістю на всій території України, є грошова одиниця України – гривня.

К.І. Скловський, розглядаючи гроші як особливий вид речей, зазначає, що гроші в юридичному значенні – речі, які кредитор за грошовим зобов'язанням зобов'язаний прийняти у сплату боргу. При цьому науковець наголошує на особливій природі грошей як речей, адже їхня номінальна вартість не залежить від їх властивостей як фізичного об'єкта [4, с. 487].

Думки вчених щодо права власності на грошові кошти, які перебувають на депозитних та поточних рахунках, є практично діаметрально протилежними. Так, Є.А. Суханов вважає, що для клієнта гроші є особливим видом речей, що визначаються родовими ознаками. Банк розглядає вклад як певним чином зафіксоване право вимоги вкладника до банку. Вклад не є об'єктом речового права (права власності в тому числі) [5, с. 452].

Натомість, М.І. Брагінський зазначає, що в необхідних випадках об'єктом захисту є не лише речові, але і в певній мірі зобов'язальні права, включаючи права особи, що має право власності на грошові кошти, що знаходяться на рахунку [6, с. 127].

В. Майоров займає позицію, за якою грошові кошти, передані клієнтом банку, мають різного власника в залежності від того, який саме договір між банком та клієнтом було укладено – депозитний чи поточного рахунку [10].

В цьому контексті доцільним вбачається проаналізувати поняття депозит (вклад) та поточний рахунок.

Так, Закон України “Про банки і банківську діяльність” визначає “вклад” (депозит) – як кошти в готівковій або у безготівковій формі, у валюті України або в іноземній валюті, які розміщені клієнтами на їх іменних рахунках у банку на договірних засадах на визначений строк зберігання або без зазначення такого строку і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору.

У Законі України “Про фонд гарантування вкладів фізичних осіб” подано таке визначення поняття: вклад (депозит) – кошти в готівковій або безготівковій формі у валюті України або в іноземній валюті, які відповідно до законодавства України розміщені вкладником на договірних засадах на визначений строк зберігання або без зазначення такого строку на іменних рахунках у учасника (тимчасового учасника) Фонду гарантування вкладів фізичних осіб чи залучені таким учасником у формі випуску (емісії) іменних ощадних (депозитних) сертифікатів і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору. Відповідно до цього Закону Фонд гарантування вкладів фізичних осіб відшкодовує вклади, розміщені на рахунках, що не використовуються вкладником для здійснення підприємницької діяльності.

За статтею 1058 ЦКУ договір банківського вкладу є договором, за яким одна сторона (банк), що прийняла від другої сторони (вкладника) або для неї грошову суму (вклад), що надійшла, зобов'язується виплачувати вкладникові таку суму та проценти на неї або дохід в іншій формі на умовах та в порядку, встановлених договором.

Натомість в статті 340 ГКУ закріплено, що депозити утворюються за рахунок коштів у готівковій або у безготівковій формі, у гривнях або в іноземній валюті, що розміщені юридичними особами чи громадянами (клієнтами) на їх рахунках у банку на договірних засадах на певний строк зберігання або без зазначення такого строку і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства та умов договору.

Доктринальні визначення цього поняття також значною мірою різняться.

Так, М.І. Савлук визначає депозит (вклад) як грошові кошти в національній та іноземній валюті, що передані їх власником або іншою особою за його дорученням у готівковій або безготівковій формах на рахунок власника для зберігання на певних умовах [7, с. 158].

На думку Л.В. Тищенко, депозит – грошові кошти фізичних і юридичних осіб, що вносяться в банк на депозитний рахунок чи на конкретний строк, чи на вимогу [8, с. 14].

Визначення поняття “поточний рахунок” чинне законодавство не містить. Інструкція НБУ про застосування плану рахунків бухгалтерського обліку комерційних банків України визначала поточний рахунок як вид рахунків в банках, які використовуються для зберігання грошових коштів до запитання та здійснення розрахунків. Ст. 1066 ЦКУ визначає, що за договором банківського рахунку

банк зобов'язується приймати і зараховувати на рахунок, відкритий клієнтові (володільцеві рахунка), грошові кошти, що йому надходять, виконувати розпорядження клієнта про перерахування і видачу відповідних сум з рахунка та проведення інших операцій за рахунком. Як бачимо, чітких критеріїв розмежування цих понять українське законодавство не містить.

Проте розмежування таких понять має не лише наукове, а і прикладне значення. В цьому контексті вбачається доцільним вивчення зарубіжного банківського законодавства, аналіз правозастосовної практики в цій сфері та порівняння їх із національним.

Законодавство Німеччини визначає, що прийняття чужих грошей як вкладу є банківською операцією, на яку поширюється дія банківської таємниці. При цьому раніше німецький законодавець спирався на т.зв. теорію ініціативи, за якою вклади було розмежовано на “принесені” та “залучені” кошти залежно від того, з чийого боку виходила ініціатива укладення відповідного договору. Проте, як зазначає В. Гьосман, наразі в Німеччині відмовились від такого підходу – новим законодавством знівельовано цей поділ і встановлено єдині ознаки для всіх видів вкладів:

1. Кошти прийнято на основі типового договору.
2. Кошти отримано як позичку чи для управління ними.
3. В кожному окремому випадку має бути укладено договір в письмовій формі.
4. На відповідну операцію поширюється банківська таємниця [2, с. 1464].

Французькі вчені К. Гавальда та Ж. Стуфле для розмежування договорів депозитного вкладу та поточного рахунку виділяють три критерії: наявність ефекту поглинання, непідкорення принципам неподільності та загальності.

Ефект поглинання проявляється у втраті індивідуальності зарахованих зобов'язань (на противагу новації у веденні поточного рахунку) – кожне нове зобов'язання поглинається вже існуючим, а не замінюється новим.

Принцип неподільності полягає у тому, що операції з поточним рахунком моделюють як одну безперервну дію щодо його обслуговування. З юридичної точки зору, стан рахунку під час його функціонування не береться до уваги. Лише в момент його закриття одна особа набуває якостей кредитора, а інша – боржника. Для депозитного рахунку це не характерно, він втрачає зміст у момент, коли залишок коштів обнуляється.

Для депозитного рахунку не характерна загальність – звісно, в межах, визначених договором про відкриття рахунку, взаємні зобов'язання зазвичай заносяться на рахунок, проте кожна сторона має право вимагати окремого розрахунку [1, с. 196].

Правова доктрина Великобританії розглядає депозит як борг банку перед клієнтом. Одна з перших спроб розмежування понять поточного та банківського рахунку була зроблена лордом Лоупсом в справі *Re Head, Head v. Head* (№ 2 від 1894 року): “Гроші, що знаходяться на поточному рахунку, можуть бути використані при сплаті чеків, але вони не приносять відсотків; коли кошти знаходяться на депозитному рахунку, вони приносять відсотки, проте за їх рахунок не може бути сплачено чеки.

Наразі британські науковці виділяють три критерії, за якими можна відмежувати депозитні та поточні рахунки:

1. Депозитні рахунки приносять прибуток своїм власникам.
2. Щодо коштів, що знаходяться на депозитному рахунку за загальним правилом не можуть виставлятися чеки.
3. Депозитний рахунок не може мати овердрафту, якщо клієнт, що має депозитний рахунок, бажає отримати кредит, він має оформити це у вигляді окремого договору [3, с. 84–85].

Отже, основними критеріями розмежування понять “депозит (вклад)” та “поточний рахунок” є можливість отримання доходу від використання грошових коштів та можливість використання грошових коштів, що містяться на рахунку, для погашення поточних зобов'язань. Ці критерії нерозривно пов'язані із правом власності на гроші, що були передані клієнтом банку за договором банківського вкладу чи банківського рахунку, адже практично є похідними від правомочностей власника щодо належної йому речі.

З огляду на це вбачається доволі обґрунтованою позиція В. Майорова щодо різного статусу грошових коштів на поточному та депозитному рахунках. Так, залучення коштів клієнтів на депозитні рахунки є однією із форм акумуляції грошових коштів для формування ресурсів банку. При цьому відповідно до ст. 1 Закону України “Про банки і банківську діяльність” банк є установою, яка залучені таким чином кошти розміщає від свого імені, на власних умовах і на власний ризик. Така діяльність передбачає, що банку належать всі правомочності власника щодо переданих йому грошових коштів.

Ще Г. Шершеневич зазначав, що економічна мета вкладу розуміється неправильно: банк приймає вклади щоб потім розпорядитися ними відповідно до свого плану. При цьому за своєю правовою природою договір банківського вкладу є договором позики – клієнт передає речі, визначені родовими

ознаками, які використовуються банком відповідно до його потреб [9, с. 480]. Відсотки за вкладом виступають одночасно як доходи від використання речі (для банку) та плата за користування річчю (для вкладника). Тому вбачається не досить коректним визначати депозит як кошти, передані на зберігання, адже договір зберігання не надає зберігачу право розпорядження річчю, переданою в зберігання.

При передачі грошових коштів за договором банківського рахунку банку передається лише одна з правомочностей власника – право розпорядження коштами в межах, що не перешкоджають клієнту розпоряджатися цими коштами. Банк лише набуває права використання коштів паралельно з основною метою договору – здійснення банком розрахунків для клієнта.

На думку деяких вчених, договір банківського рахунку належить до відносин довірчої власності, проте такий договір скоріше ближчий до відносин представництва, адже відносини довірителя та довірчого власника надають останньому більш широке коло правомочностей щодо переданого майна. При цьому відповідно до ст. 1066 ЦКУ банк не має права визначати та контролювати напрями використання грошових коштів клієнта та встановлювати інші, не передбачені договором чи законом, обмеження його права розпоряджатися грошовими коштами на власний розсуд.

Висновки та перспективи подальших розробок. Отже, можна зробити висновок про те, що грошові кошти, які передаються клієнтом на депозитний рахунок та на поточний рахунок, мають різний правовий статус. Кошти, передані на депозитний рахунок, переходять у власність банківської установи; вона володіє щодо них усіма правомочностями власника; поверненню клієнту підлягають речі такого ж роду, причому обов'язок передачі коштів ґрунтується не на речовому праві клієнта, а на зобов'язаннях банку, передбачених договором.

Кошти ж, що передаються клієнтом на поточний рахунок, залишаються у власності клієнта; до банківської установи переходить лише одна із правомочностей власника, а обов'язок банку повернути кошти за першою вимогою ґрунтується на праві власності клієнта на грошові кошти.

Досить перспективною в контексті подальшого наукового дослідження видається тематика формулювання конкретних норм законодавства, що уточнювали б питання права власності на кошти, що містяться на депозитних та поточних рахунках. Також важливим є узгодження визначень поняття “депозит (вклад)”, що дається різними нормативно-правовими актами, формулювання визначення поняття “поточний рахунок” в такому вигляді, що давало б можливість виділити критерії розмежування цих понять.

Список літератури

1. Гавальда К. Банковское право (Учреждения – Счета – Операции – Услуги) / Гавальда К., Стуфле Ж / Пер. с фр. / Под ред. В.Я. Лисняка. – М.: АО “Финстатинформ”, 1996. – 566 с.
2. Н. Schlimansky Bankrechts-Handbuch / Н. Schlimansky, Н-J. Bunte, Н-J. Lwowsky München С.Н. Beck'sche Verlagsbuchhandlung-Band II. – 2746 s.
3. Вишнеvский А. А. Банковское право Англии / А. А. Вишнеvский. – М.: “Статут”, 2000. – 300 с.
4. Скловский К. И. Собственность в гражданском праве : учеб.-практ. пособие / К. И. Скловский – 2-е изд. – М.: Дело, 2000 – 512 с.
5. Суханов Е. А. Объекты гражданских прав и гражданских правоотношений // Гражданский кодекс Российской Федерации. Часть вторая / Под ред. О. М. Козырь, А. М. Маковского, С. А. Хохлова. – М.: “Статут”, 1996. – 654 с.
6. Брагинский М. И. К вопросу о соотношении вещных и обязательных правоотношений / Гражданский кодекс России. Сб. памяти С.А. Хохлова. – М.: “Статут”, 1998. – 571 с.
7. Вступ до банківської справи : учбовий посібник / Відп. ред. М.І. Савлук. – К.: Лібра, 1998. – 431 с.
8. Тищенко Л.В. Развитие системы страхования банковских вкладов населения и управление моральным риском : дис. ... канд. экон. наук. – Ростов н/Д, 2005. – 238 с.
9. Шершеневич Г. Ф. Курс торгового права : 4-е изд. – СПб, 1908. – Т. 2. – 527 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lib.brstu.ru/website/bd/klassika_ros_civilizac/Elib/content_sher02.htm
10. Майоров В. Гроші як предмет банківських договорів / В. Майоров // Юридична Україна. – 2007. – № 11. – С. 47–51.

Summary

On the basis of analyzing native legislation and law enforcement practices the basic criteria's of delimitation concepts “current account” and “deposit account” were observed in the article. The main attention was focused on the points of ownership on the funds, made by the client to the deposit and current accounts.

Отримано 26.03.2010

Славко, А. С. Теоретичні засади та практичне значення визначення правового режиму власності на грошові кошти, розміщені на поточних та депозитних рахунках у комерційних банках [Текст] / А. С. Славко // Правовий вісник Української академії банківської справи. - 2010. - N 1. - С. 40-44.